

**1655, весна.-Щоденник походу
військ Речі Посполитої проти
українських військ на Поділлі**

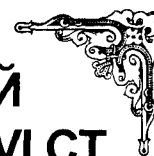
Ми прийшли під Шаргород, де об'єдналися з 1500 кіннотниками молдавського господаря. Через необережність польського війська Буша була перестереженою Пішли до Іллінців і нарубили там козаків, а перед Вееликоднем прийшли під Жашківці (?). Там поклали трупом 4000 і пішли до Умані.

Юрій Мицик

- 1 Грушевський М. Історія України-Руси.-К.-1996.-Т. IX.-Ч. I.-С. 201.
- 2 Там само.-С. 548.
- 3 Там само.-Ч. 2.-С. 1018-1019, 1041-1042.

НАСЕЛЕННЯ БРАЦЛАВА У ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В КІНЦІ XVI СТ.

Славетною сторінкою в історії українського народу були могутні селянсько-козацькі повстання кінця XVI ст. Активну участь у цій боротьбі брало населення Брацлава - важливого господарського, культурного і політичного центру Поділля.

Селянсько-козацьке повстання під проводом Криштофа Косинського (1591-1593) восени 1592, взимку 1592-1593 рр. поширилося на Поділлі. Місцеве населення активно боролось проти польської шляхти, допомагало оволодівати опорними пунктами жовнірських гарнізонів. У королівському універсалі від 16 січня 1593 р. зазначалося, що повстанці "силою і ворожим способом здобували міста"¹. За свідченням сучасників "містечка навстіж відчиняли брами" загонам К.Косинського, населення урочисто зустрічало визволителів з хоругвами, а "голос дзвонів сповіщав про в'їзд" їх до міста².

Незважаючи, що козацьке військо, у зв'язку з нападом татарських орд на Запорозжжя, змушене було повернутись на захист Січі (осінь 1593 р.), визвольний рух на Поділлі не вщухав³. Повідомлення гетьмана С.Жолкевського від 25 листопада 1593 р. свідчить, що "свавілля і бунти", дуже поширювались на Брацлавщині⁴. Особливо активну боротьбу вело населення Брацлава, яке виступило проти старости, шляхти та спольщеної міської верхівки⁵. С.Жолкевський стурбовано наголошував, що у брацлавців "така завзятість і свавілля, що не зважають ні на Бога, ні на короля, ні на що інше". Гетьман висловлював побоювання, "щоб це не привело до поганих наслідків", а тому просить у канцлера Яна Замойського "поради, що дальше робити"⁶. 1594 року виступи населення Брацлава набули ще більшого розмаху завдяки розгортанню селянсько-козацького повстання під проводом Северина Наливайка.

Перш за все, коли С.Наливайку було дозволено організувати значні військові сили, які дали належну відсіч татарам, що, прямувавши до Молдавії, вторглись на Поділля, він зумів переконати шляхту в необхідності розташувати свої сили на Брацлавщині. Слід вважати, що С.Наливайко не випадково обрав саме Брацлавщину. Наявні джерельні матеріали засвідчують, що представники брацлавців мали тісні таємні стосунки з С.Наливайком, знали і підтримували його плани виступу проти поневолювачів⁷.

Значна частина населення Брацлава влилась до загонів С.Наливайка, інша - готувалась до виступу в самому місті, посилила свої дії проти брацлавського і вінницького старости Ю.Струся та міської шляхти⁸. Як свідчить протестація Ю.Струся на брацлавських міщан (квітень 1594 р.), вони "бунтівними виступами і свавіллям" зірвали "вже кілька рочків (судові рочки, на яких вирішувались спірні цивільні справи шляхти.-П.М.)". З цього ж документу видно, що у березні 1594 р., коли староста зібрав шляхту "для проведення судових рочків", брацлавці знову виступили проти старости і шляхти. Зокрема, 23 березня населення Брацлава "вчинило бунт, стріляло з рушниць", а наступного дня виступило проти жовнірів, які прибули до міста на підтримку шляхти. Очевидці свідчать, що брацлавці "битву з ними (жовнірами - П.М.) вели". А 24 березня городяни "стріляли по королівському замку... і під час стріляння ...ганебно поранили двох шановних шляхтичів". Староста й прибулі вельможі спішно залишили Брацлав. І на цей раз судові рочки "із-за бунтівних дій брацлавських міщан" не відбулися⁹. Значні заворушення брацлавських міщан відбувались у квітні-травні 1594 р., коли було вбито трьох шляхтичів - представників міської верхівки. До Брацлава прибула королівська комі-

сія, щоб покарати "бунтівників", але змушена була покинути місто. У травні Ю.Струсь подав скаргу на брацлавських міщан до трибуналу, а в червні заявив, що, коли не буде вжито рішучих заходів проти "бунтів" населення Брацлава, він складе "свої старостинські повноваження", бо за такої ситуації "ні він сам, ні через своїх намісників не може управляти"¹⁰. Однак усі намагання старости приборкати непокірних були марними. С.Наливайко заохочував дії брацлавців, розраховував на перетворення Брацлава на своєрідний центр визвольного руху¹¹.

На початку вересня 1594 р. панство знову з'їхалося до Брацлава, щоб таки провести судові рочки, силою вплинути на населення міста і підкорити його своїй волі. Проте, як свідчить їхня скарга, учасники судових рочків і на цей раз "без справедливості з Брацлава змушені були роз'їхатися"¹².

Ще активніше розгорнулись події в Брацлаві в першій половині жовтня 1594 р., коли містом оволоділи повстанці С.Наливайка. Згадуваний Й.Бельський писав, що вони "взяли місто із замком, за зрадою міщан"¹³. Інші джерела також стверджують, що брацлавські міщани співчували С.Наливайкові і впустили козаків у місто, що повстанці "зайняли Брацлав за згодою міщан"¹⁴.

Перехід міста до рук С.Наливайка сприяв піднесенню визвольної боротьби по всій Брацлавщині. Це дуже занепокоїло магнатів, шляхту, які намагались загасити полум'я народного гніву. Насамперед вони хотіли повернути собі Брацлав.

Не гаючи часу й міщани. Війт міста Роман Тикович, виконуючи їхню волю, встановив тісні зв'язки з С.Наливайком і виробив спільний план запобіжних заходів проти нападу шляхти¹⁵.

Під виглядом збору на ті ж судові рочки, шляхта на чолі з старостою Ю.Струсем почала з'їжджатись із збройними загонами до околиць Брацлава. 15 жовтня вони стали табором в одному з панських фільварків. Їх супроводжував великий обоз підвід, навантажених зброєю і різним начинням.

Розуміючи, що силою взяти місто не зможуть, пани направили до міського уряду й міщан шляхтича Г.Церковського, який мав передати, "щоб проти нас (шляхти - П.М.) не ображались, що до Брацлава із судом ...їдемо" і, що вони ніяких претензій до городян не мають. Все це робилось для того, щоб приспати пильність населення і частини загонів С.Наливайка, що перебували у місті. Але брацлавці, як свідчить скарга шляхти від 7 жовтня "пана Церковського затримали, і нам про свою волю не повідомили"¹⁶. Оскільки відповіді не було, пани розташувались на ночівлю, чого тільки й чекали С.Наливайко і мешканці міста.

Опівночі з 15 на 16 жовтня з двох боків вони раптово напали на панський табір і розгромили його. Як свідчить та ж скарга шляхти, "пан війт брацлавський Роман Тикович, з бурмистрами і райцями, і зі всім поспільством, маючи допомогу того безбожного чоловіка, Наливайка ...з його військом... напали на нас, побили, помордвали ...не мало шляхти і службових осіб сильно поранили, покололи, посікли, наші маєтності, які були при нас ...забрали"¹⁷. Ті, хто зміг врятуватися, захопивши сім'ю і майно, тікали під охорону міських укріплень і жовнірських гарнізонів до Бара, Вінниці, Кам'янець-Подільського та інших міст Поділля.

Брацлавці за допомогою повстанців розправилися з шляхтою і верхівкою міста, знищили "актові книги... міської канцелярії"¹⁸, що визначали їхнє підневільне становище, зокрема обмеження у міському управлінні та в галузі ремесла й торгівлі, взяли владу до своїх рук¹⁹.

Городяни Брацлава були активними учасниками подальших подій в окрузі і по всій Україні. В універсалі польського короля Сигізмунда III від 1 листопада 1594 р. про це мовиться: "...свавільні піддані з міста Брацлава ...приєднавши до себе інших свавільних людей, нападають на шляхетські доми, плюндрують, маєтності їх розоряють..., самих... забивають, навіть наші замки і міста займають". Король вимагав від шляхти і магнатів вжиття наайршучіших заходів, щоб брацлавських міщан і "того Наливайка та інших свавільників поставити перед собою (шляхтою на коліна. - П.М.) згідно їх заслуг покарати"²⁰.

Повстання охоплювало дедалі більшу територію Подніпров'я, Поділля, Волині, Галичини. Сили С.Наливайка постійно зростали. Як свідчить сучасник подій, до його повстанських загонів входили селяни і міщани "з різних сторін, як з ...Подільського, так і Київського, Руського, Волинського, Брацлавського воєводств і з інших ...околиць"²¹. За свідченням згаданого Й.Бельського (березень 1596 р.) селянсько-козацькі загоони С.Наливайка нараховували "до двадцяти тисяч" чоловік²². Особливо слід відзначити широку підтримку війська С.Наливайка міськими ремісниками Брацлава, Вінниці, Кам'янець-Подільського, Бара та інших міст Поділля. Вони постачали повстанцям зброю, військове спорядження, одяг, продовольство²³.

Брацлавці під проводом С.Наливайка, гримли шляхетських поневолювачів в Галичині, на Волині, у Білорусі, воювали в селянсько-козацьких загонах Г.Лободи, М.Шаули, які розправлялись з поневолювачами на Подніпров'ї²⁴.

На придушення повстання польсько-шляхетський уряд кинув значні сили під орудою корінного гетьмана С.Жолкевського. Щоб об'єднати повстанців на початку 1596 р. С.Наливайко вирушив з Білорусі на Поділля. Загоони С.Наливайка, за словами очевидця подій, "на

Брацлав прямували", бо тамтешні мешканці були прихильні до нього (С.Наливайка. - П.М.) і з нетерпінням його чекали²⁵. С.Наливайко покладав великі надії на брацлавців, за рахунок яких сподівався зміцнити своє військо, а в самому Брацлаві поновити запаси зброї, військового спорядження, продовольства.

С.Жолковський розгадав план С.Наливайка і значний жовнірський загін перетяв шлях на Брацлав²⁶, тому С.Наливайко змушений був повернути на Прилуки і далі до Білої Церкви, де основні сили повстанців об'єдналися²⁷.

Після битви з ворожими силами в урочищі Гострий Камінь (березень 1596) повстанське військо змушене було вирушити через Трипілья на Київ, а звідти на Переяслав і далі на Лубни. Діставши підмогу, С.Жолкевський відрізав повстанцям шлях відступу. Опинившись в оточенні, селянсько-козацьке військо отаборилось в урочищі Солониця (поблизу Лубен), де впродовж 16-28 травня боролось проти карателів²⁸.

Як відомо, події в солоницькому таборі трагічно закінчились для повсталих - С.Наливайко та його побратими потрапили до рук С.Жолкевського і потім були страчені, а оточені були піддані жорстокій розправі. Як твердить очевидець подій, озвірілі жовніри "рубали їх немилосердно, так, що впродовж милі або більше лежали труп на трупі, оскільки всього в таборі з черню, з жінками та дітьми їх було до десяти тисяч"²⁹. Без сумніву, значна кількість брацлавців тут положила свої голови. Тільки близько півтори тисячі козаків вирвались і пішли на Запорожжя³⁰.

Після взяття солоницького табору, військо С.Жолкевського і збройні загони магнатів та

шляхти жорстоко карали учасників повстання. Універсалом від 1 вересня 1596 р. польський король закликав магнатів і шляхту Брацлавського, Київського і Волинського воєводств спільно з жовнірськими гарнізонами розправлятися ("на горло карати"), з населенням сіл і міст, яке брало участь у повстанні або ж виявляло у різних формах протест проти польсько-шляхетської влади³¹.

С.Жолкевський жорстоко помстився населенню "непокірного міста" Брацлава - одного з центрів визвольної боротьби³². Щоб уникнути тортур і знущання, значна частина городян втекла з міста, переховувалась у лісах і т.п.

Брацлав зазнав значних руйнувань. Однак, карателі не наважились вчинити у місті розправу над Р.Тиковичем та його прибічниками, які потрапили до рук карателів. Вони побоювались нових заворушень. Як згадував С.Жолкевський, їх відправили до Вінниці і там стратили "для прикладу і постраху" іншим³³. Було закатовано десятки брацлавців, учасників визвольного руху, або запідозрених у допомозі повстанцям³⁴.

Та жорстока розправа над брацлавцями не зломила їхнього духу. Вони ще з більшим завзяттям боролись за знищення іноземного поневолення і завоювання державної незалежності в першій половині XVII ст. та особливо під час могутнього розгортання Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

Павло Михайлина

- 1 Архив Юго-Западной России (далі - Архив ЮЗР).-К., 1863.-Ч. 3.-Т. 1.-Док. 17.-С. 45.
- 2 Dr. Antoni J. Opowiadania historyczne.-Lwów, 1887.-Serya 6.-S. 94.
- 3 Киевская старина.-1894.-№2.-С. 215-218; Listy Stanisława Żyłkiewskiego. 1584-1620.-Krakow, 1868.-Doc 18.-S. 32-33.
- 4 Listy Stanisława Żyłkiewskiego. 1584-1620.-Krakow, 1868.-Doc 22.-S. 39.
- 5 Грушевський М. Історія України-Русь.-Київ-Львів, 1909.-Т. 7.-С. 195.
- 5 Listy Stanisława Żyłkiewskiego. 1584-1620.-Krakow, 1868.-Doc 222.-S. 39.
- 7 Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569-1654 pp.).-К., 1975.-С. 75-76.
- 8 Михайлина П.В. Участь міського населення України у визвольній боротьбі українського народу проти польсько-шляхетського поневолення, за возз'єднання з Росією (кінець XVI століття).-Чернівці, 1969.-С. 21.
- 9 Гуслистый К. До історії брацлавського повстання в 90-х роках XVI ст.//Наукові записки

- Інституту історії і археології Академії наук УРСР.- (Уфа), 1943.-Кн. 1.-Додаток.-С. 161.
- 10 Zrydla dziejowe.-Warszawa, 1894.-Т. 21.-S. 396-397.
- 11 Михайлина П.В. Участь міського населення України...-С. 22.
- 12 Архив ЮЗР.-Ч. 3.-Т. 1.-Док. 22.-С. 67.
- 13 Bielski J. Dalszy ciąg kroniki polskiej.-Warszawa, 1851.-S. 225.
- 14 Павлищев Н.И. Польская анархия при Яне Каземире и война за Украину.-2-е изд.-СПб., 1887.-Т. 1.-С. 104.
- 15 Михайлина П.В. Визвольна боротьба...-С. 78.
- 16 Архив ЮЗР.-Ч. 3.-Т. 1.-Док. 22.-С. 68.
- 17 Там само.
- 18 Киевская старина.-1896.-№55.-С. 4.
- 19 Там само.-С. 2; ЗНТШ.-1904.-Т. 61.-С. 56.
- 20 Матеріали для історії возз'єднання Русі. М., 1877.-Т. 1.-Док. 8.-С. 20.
- 21 Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР.-1961.-№1.-С. 668-69.
- 22 Bielski J. Dalszy ciąg kroniki polskiej.-Warszawa, 1851.-S. 225.

- 23 Михайлина П.В. Визвольна боротьба...-С. 80-81.
 24 Михайлина П.В. Участь міського населення України...-С. 28-34.
 25 Hijdensztejn R. Dzieje Polski od smierci Zygmana Augusta do roku 1594.-Petersburg, 1857.-Т. 2.-S. 364-365.
 26 Там само.-С. 365.
 27 Listy Stanisława Żytkiewskiego. 1584-1620.-Krakow, 1868.-Doc 52.-S. 79.
 28 Михайлина П.В. Визвольна боротьба...-С. 88-89.
 29 Bielski J. Dalszy ciąg kroniki polskiej.-Warszawa, 1851.-S. 280.
 30 Михайлина П.В. Участь міського населення України...-С. 49.
 31 Архив ЮЗР.-Ч. 3.-Т. 1.-Док. 42.-С. 142-143.
 32 Киевская старина.-1896.-№55.-С. 3.
 33 Listy Stanisława Żytkiewskiego.-Doc 46.-S. 74.
 34 Мишко Д.І. Северин Наливайко.-К., 1962.-С. 61.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ В XVII СТОЛІТТІ

Релігійний тиск римо-католицької церкви на батьківську віру в Україні на початку XVII ст. не досяг кінцевої мети. Православну церкву підтримували козаки і народжувана просвіта. Потяг широких мас до громадського життя зробили братства осередками національно-визвольного руху. У цей час формується яскраво окреслений національний характер української жінки, сповнений гуманістичної теплоти й сили. Прикладом тому є діяльність Галшки (Лисавети) Гулевичівни, яка брала активну участь у громадському житті країни і навіть пожертвувала своєю спадщиною, віддавши землю та маєток для влаштування православного монастиря і братської школи, з якої пізніше утворилася Києво-Могилянська академія.

За козацьких часів українська жінка здобула певну незалежність, яка склалася через вимушену відсутність чоловіків. Вона перебрала на себе функції забезпечення життєдіяльності сім'ї, що сприяло виробленню стійкості та незалежності її характеру. Жінка була рівноправною з чоловіком, мала юридичне право самостійно виступати на суді, розпоряджатись своїм майном, вибирати нареченого і розлучатися з чоловіком¹. Призабута традиція обрання дівчиною нареченого в XVI-XVIII ст. в силу історичних умов знову зажила новим життям. Про це знаходимо відомості у Г.Л. де Боплана, який у XVII ст. мандрував Україною².

Мати-родоначальниця зберігала в часи лихоліття свою сім'ю, коли чоловік йшов на Січ, відповідала за дітей і за все господарство. Хоча жінки й не мали доступу на Січ, проте, коли козак повертався додому, він не мав права верховодити в сім'ї. Там порядкувала дружина, і за нею було останнє слово. Українські жінки були глибоко віруючими християнками і виховували дітей на моральних принципах православ'я,

вміли захистити свою честь і гідність сім'ї³. Це впливало на формування характеру майбутнього козака, прикладом чого є відома подія, що сталася у кінці 1646 року в Суботіві і стала поштовхом до визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Десятирічний син гетьмана за відсутності батька, поплатився життям, коли намагався протидіяти Чаплинському⁴.

Найбільше вражала іноземців високоосвіченість жінок України. Арабський мандрівник Павло Алепський у середині XVII ст. писав: "По всій землі Українській ми помітили прекрасну рису, що викликала наше здивування: всі вони (жінки), за винятком небагатьох, навіть більшість їх, уміють читати і знають порядок церковних служб і церковні співи. В землі козаків дітей більше, ніж трави, але всі вони вміють читати, навіть сироти"⁵.

У ці часи в Україні жінка була першим порадином і другом чоловіка, самостійність і незалежність якої поступово ставали національною рисою. Формування саме такого жіночого характеру й поваги до неї всього суспільства були значною мірою продиктовані умовами життя. Жінка стояла поруч з чоловіком в часи формування козацтва, починала зовсім нелегке життя в південних землях. Чоловік головував на полі, обороняючи посіви і родину від набігів поневолювачів, а жінка давала лад у хаті⁶.

Жінки брали участь у всіх сферах життя України, виступали діячками на ниві просвітянської, громадській, навіть державній. Вірним другом і порадином гетьманові Б.Хмельницькому була його третя дружина із роду Золотаренків. Навіть зберігся її універсал - державний, адміністративний, господарчий документ, підписаний "Ганною Хмельницькою"⁷.

